

מועקה אצל ילדים / סילביה טנדלרס

בשלב מוקדם בפסיכואנליזה עולה שאלת המועקה אצל ילדים. הן פרויד והן לאקאן עוסקים בתמה זו לאורך התיאוריזציות השונות שלהם בנוגע למועקה. אף על פי שנקודת המבט משתנה, הממשי של המועקה נותר ללא שינוי.

אצל כל אחד מהם אנו יכולים להצביע על זמניות כפולה. פרויד מציע שתי תיאוריות של המועקה. בראשונה, ההדחקה של האנרגיה המינית מותמרת למועקה; בשנייה, משנת 1925, חרדת הסירוס היא זו שמעוררת את ההדחקה ולא להיפך.

מצדו של לאקאן, אנו מוצאים מסלול רחב סביב המועקה. בעקבות הנתיב הפרוידיאני סביב היחס בין המועקה לאובייקט, נציין סתירה לכאורה. בסמינר 4 לאקאן טוען כי המועקה נוצרת אל מול היעדר האובייקט; לעומת זאת, בסמינר 10 הוא קובע כי המועקה "אינה ללא אובייקט". מתוך מסלול זה נוכל לבחון את גילויי המועקה אצל ילדים.

1. התקף המועקה

התיאוריה הפרוידיאנית הראשונה על המועקה נובעת מהטיעון בדבר הפרעה בפריקת המתח המיני, שבגינה העוררות המצטברת מחפשת נתיב יציאה והופכת למועקה. הפרדיגמה של המכשול אל מול זרימת הליבידו היא התנזרות או משגל נסוג, נסיבות של חיי המין הקשורות ישירות למבוגרים.

בטקסט משנת 1894, "על ההצדקה להפרדת תסמונת מסוימת מהנוירסטניה כנוירוזת מועקה", פרויד מגדיר את נוירוזת המועקה כקומפלקס של סימפטומים שהסימפטום העיקרי שלהם הוא המועקה. היא מופיעה באופן של "ציפייה חרדתית". בכך מוצג כבר מההתחלה הקשר בין הזמניות למועקה.

בטקסט זה פרויד מתעכב בשתי הזדמנויות על גילויי המועקה אצל ילדים. בתיאור הסימפטומטולוגיה של נוירוזת המועקה הוא כולל את "בעתות הלילה" וקובע כי אצל ילדים הוא מהווה וריאציה של התקף המועקה. הגוון ההיסטרי של נוירוזת המועקה, מעיד על הקשר שלה לשחזור של חוויה או חלום, שיכול להופיע באופן ספציפית זו או בצורה טהורה. בכך הוא מכונן יחס בין היסטריה למועקה אצל ילדים, אך עם הפרדוקס שהאטיולוגיה המינית נכללת במשתמע אצל ילדים עוד לפני שפיתח את תורתו על המיניות הילדית.

2. מצבי מועקה

בהרצאה ה-25 ב"מבוא לפסיכואנליזה", שכותרתה "המועקה" (17-1916), פרויד עורך את ההבחנה בין מועקה מציאותית לנוירוטית בהתאם להבדל שהוא מכונן אז בין סכנה פנימית לחיצונית.

המועקה המציאותית נוצרת כתגובה לסכנה חיצונית. מדובר באות המעורר בריחה. מועקה זו נרכשת באמצעות חינוך, ובסופו של דבר הופכת לביטוי של דחף השימור העצמי (בהתאם לתיאוריה הדחפית התקפה באותה תקופה).

המועקה הנוירוטית נוגעת לליבידו התנוזתי במצב של ציפיה "צף חופשי", בציפיה תמידית, המתקשרת לאחר מכן לייצוג. פעולת ההדחקה של הייצוג גורמת לכך שהליבידו המיני יותמר למועקה.

למעשה, המועקה הנוירוטית מתייחסת לסכנה הפנימית כאילו הייתה חיצונית.

פרויד משווה במצבי המועקה של ילדים בין המועקה המציאותית לנוירוטית. הומולוגיזציה זו מתבצעת באופן כללי על ילדים ומבוגרים ב"עכבה, סימפטום ומועקה", במידה שהסכנה היא תמיד דחפית. בכך משתנה המושג הסכנה.

פרויד דוחה את הרעיון שהנטייה הנוירוטית של ילדים מתבטאת בנטייתם למועקה מציאותית, ובכך הוא מוצא פתרון לפרדוקס המיני שלו. הילד במועקה אל מול אנשים זרים כי הוא משתוקק למצוא את האם; הליבידו שבנסיבות אלו נותר ללא יישום נפרק כמועקה. הפרידה, שנקשרת מאוחר יותר ללידה, הופכת לפרדיגמה של המועקה. מכאן שלא ניתן להבחין בין מועקה מציאותית לנוירוטית.

כל פוביה היסטורית מקורה במועקה ילדית. אולם אצל הילד הפריקה היא מיידית, בעוד המבוגר סובל מפעולת ההדחקה. בבחינת הפוביות השכיחות לחושך ולבדידות, הוא מביא את הדוגמה הבאה: ילד מבקש מדודתו שתדבר אליו. היא שואלת לשם מה, הרי ממילא הוא אינו יכול לראותה בגלל החושך. הילד עונה: "יש יותר אור כשמישהו מדבר". המועקה נוצרת אל מול היעדר האם, אך במקרה זה נוכחות האובייקט-מילה מאפשרת למתן אותה.

3. חרדת הסירוס

ב"עכבה, סימפטום ומועקה" (1925) פרויד משנה את תיאוריית המועקה שלו: המועקה (של הסירוס) יוצרת את ההדחקה ולא ההדחקה את המועקה.

ראשית כל, פרויד קובע כי עבור האני אין הבדל בין מועקה מציאותית (אל מול סכנה חיצונית) למועקה נירוטית (אל מול סכנה דחפית). לפיכך, כל סכנה מציאותית נקשרת לסכנה דחפית. המועקה נחוות תמיד אל מול משהו. הדבר מרמז על ציפייה העדר קביעות מסוימת כיוון שחסר אובייקט. כאשר נמצא אובייקט, מופיע הפחד. מכאן קובע פרויד כי נוכחות האובייקט היא המבדילה בין המועקה לפחד.

אל מול הופעת העוררות הדחפית, האני מעכב או מסיט את התנועה הדחפית. בעשותו כן, הוא מפיק את של אי-נחת המכונה מועקה. בדרך זו, לסכנה הפנימית והחיצונית יש אותו דפוס הגנה כיוון שההדחקה שקולה לניסיון בריחה.

המועקה אינה, אם כן, ליבידו מותמר, אלא היא התגובה אל מול סיטואציות של סכנה כגון הלידה, אובדן הפין, אובדן אהבת האובייקט ואהבת הסופר-אגו. והנה, עבור פרויד דפוס הקריאה המאפשר להעניק משמעות חדשה לאובדנים אלו הוא הסירוס, ולכן הוא מסכם כי "חרדת הסירוס היא המנוע היחיד של התהליכים ההגנתיים המובילים לנירוזה". אצל נשים מועקה זו לובשת את האופניות של פחד מאובדן האהבה מצד האובייקט.

פרויד מכונן את הרצף הבא: הסיטואציה הטראומטית נוצרת אל מול חוסר הישע של הסובייקט מול סכנה מציאותית או דחפית. היא נבדלת מסיטואציית הסכנה בכך שבאחרונה נכללת הציפייה. בזמן שני המועקה הופכת לציפייה לטראומה, ובו-בזמן היא מותמרת לחזרה עליה בעוצמה מופחתת. את המועקה באני הוא התגובה המקורית אל מול חוסר הישע של הטראומה, והוא משחזר אותה כאות אל מול סיטואציית הסכנה.

במידה שהתביעה הדחפית היא משהו ממשי, אומר פרויד, למועקה הנירוטית יש יסוד ממשי. כלומר, עבור פרויד המועקה היא תמיד ממשית. בהתעכבו על הניתוח של הגילויים הילדיים של המועקה, פרויד מצוין שוב כי מקורה הוא הבדידות, החושך או נוכחותו של אדם זר. שלושת המקרים מתמצים במועקה שמעורר היעדר האובייקט האהוב. בנקודה זו הוא מכונן את האנלוגיה בין חרדת הסירוס, במידה שמדובר בפרידה מאובייקט שעבר ליבידיניזציה, לבין חרדת הלידה המקורית, הנוצרת מתוך הפרידה מהאם.

4. היסטרית מועקה

פרויד מציג עם המקרה של הנס הקטן (1905) ישות קלינית חדשה שלא הייתה קיימת עד אז, אותה הוא מכנה "היסטרית מועקה". מדובר בתסמונות, אומר פרויד, שיכולות להשתייך לנירוזות שונות. דבר זה מסביר מדוע היא נמצאת קלינית לעיתים קרובות אצל ילדים, בין אם באופנים של פוביות חולפות או של מצבי או התקפי מועקה. הופעתה אינה קובעת את ההתגבשות לסוג קליני ספציפי של נירוזה. ישות קלינית זו מבטאת את המעבר מהפסיכופתולוגיה של הפוביה לקליניקה של הסובייקט של הפוביה.

בזואופוביה ההיסטרית של הנס הקטן הסימפטום מכונן על ידי החלפת האב בסוס. במקום לפחד להיות מסורס על ידי האב, הילד פוחד להינשך על ידי הסוס, ובכך עולה הציפייה החרדתית שלו הקשורה לסוס. הפוביה מנסה לפתור את קונפליקט של האמביוולנטיות כלפי האב. כך מודחק הדחף העוין כלפי האב, ואפילו כלפי הסוס כיוון שאינו חווה עוינות אלא פחד או חמלה. העבבה מתבטאת בפחד שלו לצאת לרחוב.

פרויד מנתח את הפוביה שלו במונחים אדיפליים ומצביע על הנטייה הפסיבית של הנס כלפי האב המתבטאת כפחד להיאכל על ידי האב, ביטוי של רצונו להיות אהוב על ידו.

תיאוריית המועקה הראשונה ששימשה את פרויד מובילה אותו לשקול שהליבידו המופנה כלפי האב מותמר למועקה. השינוי התיאורטי שלו משנה את פרספקטיבת הניתוח שלו. מדובר במועקה מציאותית, זאת של הסירוס, אל מול סכנה שנחשבת לממשית. כך, המועקה דוחפת להדחקה. לא מדובר עוד בסכנה דחפית פנימית המוחלפת על ידי השלכה בסכנה של תפיסה חיצונית, אלא שהתביעה הדחפית הופכת לסכנה כי היא נושאת עמה "סכנה חיצונית אותנטית, זו של הסירוס". חרדת הסירוס, אומר פרויד, היא המועקה אל מול סכנה המאיימת בפועל או שנחשבת לממשית. הפוביה מחליפה סכנה אחת באחרת, היא אינה משליכה אותה. הסכנה שאל מולה היא מפיקה את אות המועקה היא זו של הסירוס.

5. המועקה אינה הפוביה

בסמינר 4 לאקאן עורך את הפיתוח הנרחב הראשון שלו על המועקה כשהוא לוקח כנקודת מוצא את הנס הקטן. שם הוא טוען כי המועקה אינה הפחד מאובייקט, המועקה היא העימות של הסובייקט עם היעדר האובייקט. בקביעה זו לאקאן הוא פרוידיאני לחלוטין: חסר אובייקט ולכן המועקה אינה הפוביה.

הוא יוצא מהופעת "האלמנט הממשי" אצל הילד שהוא זקפת הפין, המעניקה משמעות חדשה ללידת האחות, ומחוללת את הופעת המועקה. עד אז הילד היה אובייקט במטונימיה הדמיונית של האם שהגיבה לאיווי האימהי. אך כאשר מופיעות הזקפות של הילד, היא אינה משלבת את הפין הממשי הזה במטונימיה הדמיונית שלה, ולכן הוא אינו יכול לעבור מטבוליזציה בסמלי. לאקאן מצוין כי פעולת הדמיוני על הממשי מאפשרת את הגחת הסמלי. מכאן שכל ההבניות המיתיות הדמיוניות הללו של הנס הקטן מאפשרות למצוא פתרון סמלי. יתרה מכך: הוא נותן הוראה כללית לטיפולים בילדים שמדובר ביצירת "אימג'ינרזציה" (דמיוניזציה) של הממשי כדי לייצר אפקט של סימבוליזציה. הדבר עונה לרגע בהוראתו של לאקאן שבו הסמלי שולט על הדמיוני, מבלי שנתן עדיין עקביות למשלב הממשי, המדוכא במידה מסוימת על ידי האמפירי.

בסיפור של הנס הקטן, ברגע הראשון הילד נמצא לבד עם אמו, עם ה"עושה פיפי" שלו כארגון של העולם המאפשר לו לבנות אוניברסל. בוקר אחד הוא מתעורר בבכי ואומר לאמו ש"כשיישנתי חשבתי שאת רחוקה ולא

הייתה לי שום אימוש לעשות לה מחמאות". למחרת חלום מועקה זה עולה המועקה בפארק, והוא מבקש שיחזירו אותו הביתה כדי להיות עם אמא שלו. באפיזודה שלישית לילד יש פחד שסוס ינשך אותו, כלומר, משתחררת הפוביה. בתצפית מובחן בבירור שהמועקה קודמת להופעת הפוביה. הפוביה כבר ממקמת את מה שהיה מועקה חסרת מיקום.

הפוביה מאפשרת לו ליצור בניה סמלית של עולמו. אך לא מדובר בפחד מהסוס אלא מהסוסים, כפי שגם "איש החולדות" – המקרה המפורסם של פרויד – אינו נקרא כך אלא "איש החולדות" (ברבים). הן המסמן "חולדה" והן "סוס" מקבלים סדרה של החלפות סמליות. בתחילת המאה ה-20, שבה קיימות כרכרות רתומות לסוסים, הנוכחות הנמצאת-בכל של הסוסים משרטטת גיאוגרפיה מיוחדת המסדרת את עולמו.

במקרה זה לא מדובר במועקה בשל הפרידה מהאם כפי שאומר פרויד – געגוע לאובייקט האימהי – אלא היות שהפרידה אינה מעובדת בסמלי בצורה נאותה, מופיעה הפוביה כמכשיר הפועל כהשלמה כדי לכונן את הפרידה הסמלית בין האם לילד.

המועקה קשורה לרגע של השהיית הסובייקט ברגע שבו הוא כבר אינו יודע היכן הוא נמצא, אומר לאקאן. הציפייה החרדתית מרמזת על זמניות לוגית של התרמה המתאימה ל"זמן להבין". הפחד הוא שמשו ממשי יקרה. החל מהפוביה העולם נראה מאוכלס בסדרה של נקודות מסוכנות המבנות אותו מחדש, והוא עושה זאת כי הפחד מרגיע יותר מהמועקה; המועקה הרבה יותר מטרידה כי היא חסרת מיקום. בדרך זו, הפוביה כ"חלוץ" מסמן סף של הגנה מפני המועקה.

בעקבות פרויד, לאקאן מציין שני סוגי מועקה אצל הנס הקטן: בפני האב וסביב האב. המועקה בפני האב מיוצגת על ידי המועקה בפני הסוס, שהפכה לפחד. סביב האב, מצביע על המקום הריק של הפונקציה האבהית הקוראת להשלמה. הגביש המסמן של הסימפטום הפובי מתבסס לאחר מכן על החלפת הפחד שהסוס ינשך אותו בפחד שהאב יסרס אותו, כלומר, מדובר בהחלפה מסמנית.

בהמשך נוצרות ה"ניאו-תוצרות" של הפוביה. הפוביה מועתקת דרך בניות מיתיות הבונות את ההשלמה הסמלית. ראשית קיים הפחד שהסוס ינשך אותו, אך אחר כך הוא מתחבר לרעיון של נפילתו, הוא נקשר לתנועה, מה שמרמז על מטונימיה. אך לא דרך התנועה הוא מוצא מוצא אלא עם המרת התנועה להחלפה דרך הפנטזמה של האינסטלטור: "בא האינסטלטור ועם צבת הוריד לי קודם את הישבן ואחר כך שם לי אחר, ואחר כך את העושה פיפי."

ההחלפה מאפשרת לכונן ניגוד בין מה שנוטר קבוע, דבוק, לבין מה שיכול להיות נייד. קיימת התמרה של התנועה להחלפה המאפשרת אפקט של מטאפוריזציה, ובכך עוברים מהרציפות של הממשי לאי הרציפות של הסמלי.

המועקה, סיטואציית הסכנה, היא להיות מופקר לאם כאשר הפונקציה האבהית אינה פועלת ככזו והילד נותר נתון לחסדי הרעיון של להיאכל על ידי האם. הפחד להינשך על ידי הסוסים, קרי להיות מסורס על ידי האב, נקודת המוצא שלו היא הרעיון שהוא עלול להינשך על ידי האם – אותן נשיכות שהיא עושה לילד תוך כדי משחק – להיאכל על ידה. פנטזמת הטריפה מתרגמת את הכשל בסירוס האבהי; במקום הסירוס האבהי קיים הרעיון שהוא עלול להיאכל על ידי האחר, שיש "יותר מדי אם", מבלי שיתכונן גבול נאות בין האם לילד.

הסוס, כפתרון רווי-יתר, כלומר משהו שמתגבש ברגע מסוים, מופיע כמינוח חדש שתכונתו היא היותו "מסמן אפל". לאקאן גורם למשחק עם ההומופוניה בצרפתית בין "מסמן (un signifiant) "לבין "חסר ערך" (insignifiant) למסמן החדש הזה, חסר הערך, האפל, לאקאן קורא מאוחר יותר. S1 הסוס הוא S1 במידה שהוא נקשר למסמנים אחרים ומקבל מובנים שונים.

מהמטונימיה המקורית שדרכה נבנית הפוביה, על ידי מעבר של משקל המובן, החלקה דקדוקית, הסוסים מתרחבים לכרכרות באופן מטונימי. "בגלל" הסוסים עוברים דרך ההומופוניה לאמצעי תחבורה, לכרכרות (wegen). הייחודיות של הכרכרות (wegen) היא שהן יכולות להיפרד מהסוס, ובכך להפוך לייצוג של הפרדה מהאם. במובנים אחרים, זהו המעבר מה"להיות" ל"שיהיה לו", ההבטחה הפאלית שמהו יכול להיפרד ולהתקבל במקומו כתחליף אפשרי ברמה הפאלית.

פיתוח זה מייצר את ה"התרוקנות המסמנת" המאפשרת להוציא לפועל את מילוי המקום של החסר האבהי.

6. התגובה לחוסר הישע

במהלך סמינר 10 לאקאן מפתח את מושג המועקה בדרכים שונות. הוא מתחיל בשימוש בסכימות האופטיות שלו וחוזר לטיעון שלו מסמינר 8 שהמועקה נוצרת אל מול הופעת האיווי של האחר הגדול. אובייקט מופיע כ"עודף" במקום של הסירוס הדמינוני. מה שמעיק על הילד זה שהאפשרות של החסר לא תהיה מובטחת ושהאם "תרבוץ עליו". דבר זה נראה בניסיון של ה"אל-ביתי" Unheimlich הפרוידיאני, שבו ה-Heim המוכר, מופיע בעודפות במקום שבו לא אמור היה להיות, ובכך מייצר את האל-ביתי יחד עם מועקת הסובייקט. המועקה אינה עוד האות להיעדר האובייקט אלא היא מצביעה על כך ש"חסר החסר", ולכן מופיע האובייקט המעיק.

איסור האוננות של הנס הקטן מעיד אם כן על נוכחות האיווי האימהי. אין אובדן אלא נוכחות. צעד נוסף מתווסף במהלך הסמינר. לאקאן משנה את תפיסתו לגבי האובייקט והאיווי. לא מדובר עוד באובייקט המעורר היקסמות הקשור לכוונתיות, אובייקט האיווי, אלא ב"אובייקט סיבת האיווי" המדגיש את הסיבתיות של האיווי.

מצד שני, לאקאן מתקן את הביטוי הפרוידיאני של "סוסי המועקה" וקורא להם "סוסי הפחד", שכן יש להם אובייקט שעל ידי עוררות פחד מפיג את המועקה. אך ה- *Aufhebung*, ביטול-שימור, של המועקה דרך הפוביה אינו מייצר ביטול מוחלט של המועקה. קיים שארית הממוקמת בפי הסוס ככתם שחור. לשארית ייחודית זו, שצוינה כבר בסמינר 4, לאקאן מתייחס כאל כזו שעברה ביטול הפיכה לדימיוני ("דה-אימג'ינרזציה") וביטול הפיכה למסמן ("דה-סיגניפיקנטיזציה"), אף שאינו מכנה אותה עדיין "אובייקט א".

דבר זה מסביר את הניגוד לכאורה בנוגע לאובייקט שהוצג בין סמינר 4 ל-10. דרך הנתביב המסמן המועקה היא "ללא אובייקט"; לעומת זאת, ביטול המסמן מצביע על כך ש"אינה ללא אובייקט", כיוון שהאובייקט הוא ממשי, אף שאינו מוגדר עדיין בסמינר זה. המועקה היא האינדקס, אומר לאקאן, של ה- *das Ding* - של הממשי. והנה, לאקאן מחזיק ברעיון הפרוידיאני שחרדת הלידה היא הפרוטוטיפ של המועקה, ובכך הופכת להגנה מפני חוסר האונים המוחלט הכרוך בכניסה לעולם.

בהצגתו לסמינר המועקה, ז'אק-אלן מילר מציין כי ההכללה של הסירוס באופן של ההפרדה מציגה פרדיגמה חדשה הממוקדת באובייקט האבוד ובהפרדה. ההשלכות של טיעון זה על ילדים מופיעות מיד. הפורמליזציה של הפעולות הלוגיות של הניכור והפרדה בסמינר 11 מאפשרת למקם את המועקה הלאקאניאנית כנתיב גישה לאובייקט א.

אומר לאקאן בסמינר 11: "האובייקט הראשון שמציע לאיווי ההורי שאת האובייקט שלה אינו מכיר הוא האובדן של עצמו: האם היא יכולה לאבד אותי? הפנטזמה של מותו, של היעלמותו, הוא האובייקט הראשון שיש לסובייקט להציב במשחק בדיאלקטיקה זו... הילד מעלה בדרך כלל את הפנטזמה של מותו שלו ביחסי האהבה שלו עם הוריו. במרווחים של שיח האחר עולים בניסיונו של הילד... הוא אומר לי את זה, אבל מה הוא רוצה?".

אל מול חוסר הישע שמייצרת הכניסה לעולם והעימות עם האיווי החידתי של האחר הגדול, נפתחות הדלתות של הנסיבות של השאלה אודות "האם היא יכולה לאבד אותי?". מועקת הילד היא כבר עיבוד אל מול חוסר הישע הראשוני והיא מתרגמת את הקשיים בפעולת ההפרדה, נקודת הכשל של כל מבנה.

הפקת אובייקט א, תוצר של ההפרדה הלוגית, מקלה על חוסר הישע והיא כבר תשובה המאפשרת כינון סימפטומים. הכוונת הריפוי אינו יכול להיחשב עוד כדמיון (אימג'ינרזציה) של הממשי כדי לייצר אפקט של סימבוליזציה, כפי שמציע לאקאן בסמינר 4, אלא ככל שלאקאן משנה את הפרדיגמות שלו והממשי תופס את המקום, מדובר במיקום נקודת הכשל בפעולת ההפרדה – כאשר היא מתרחשת, שכן בפסיכזה יש ניכור אך אין הפרדה – ומתן אפשרות דרך המנגנון האנליטי לעיצובה. הן בנירזזה והן בפסיכזה של ילדים המטרה היא הפרדה, גם בידיעה שעבור הילד הפסיכוטי זוהי פעולה שמעולם לא תירשם.

הפרדיגמה הסופית בהוראתו של לאקאן בנוגע להתענגות ולמלא מקום, משנה את תיאוריית הסימפטום, שהופך ל-סינטום, אך ביסודה היא משמרת את הקשר של המועקה עם הממשי.

בדרך זו, ובסיכום, השכיחות של מצבי והתקפי המועקה אצל ילדים שעליהם העיד פרויד בשלב מוקדם הופכת לביטוי של תהפוכות המבנה, ובסופו של דבר הם התיווך הלוגי בין חוסר הישע הראשוני לבין כינון הסימפטום כקיבעון של התענגות.